

על פסק תמוה בענייני ריבית

כתוב בתשובות מיימוניות משפטים סי' טו:

מעשה בראובן שהשכיר מלמד לבנו, וקנו עם המלמד ליתן מעות לזמן פלוני, ולא נתן. ותבעו המלמד מה שהיה יכול להרויח במעותיו מאותו זמן. ודן ה"ר אליעזר מטולא דחייב ליתן לו הריוח, ואין בו רבית, דתנן בפרק קמא דמכות (ג, א) מעידנו באיש פלוני שחייב לחבירו אלף זוז ע"מ ליתן לו מכאן ועד שלשים יום, והוא אומר מכאן ועד שלש שנים, ונמצאו זוממים, אומדים כמה אדם רוצה ליתן ויהיו אלף זוז בידו מכאן ועד שלש שנים. ועתה, אם שייך בשכירות רבית אמאי משלמי ליה עדים כמו שאדם רוצה וכו', דההיא ע"כ מיירי שמעידים שחייב לו שכירות, דאת"ל שהוא הלואה אז לא היה נותן לו כלום משום רבית. והרב אחי הקשה לו, דאמר להו רבא פרק איזהו נשך (עג, א) להנהו דמנטרי באגי פוקו וסייעו בבי דרי וכו' עד לא מיחזי כאגר נטר ליה, אלמא יש רבית בשכירות. ה"ר קוביל.

המעשה הזה מובא בספר אור זרוע ח"ג פסקי ב"מ סי' קפא, שם מתברר שהמלמד היה ר' אליעזר מטול בכבודו ובעצמו והדיין היה הראב"ה, והוא פסק בסוף לעשות פשרה בין הצדדים:

וכבר היה מעשה בהרב ר' אליעזר דטול זצ"ל שהיה נשכר לר' חזקיה זצ"ל בבוברט. וכשהגיע הזמן שהיה לו ליתן שכירות שלו לא נתן לו, ועכבה הרבה עד לאחר הזמן, והיה הרב ר' אליעזר זצ"ל תובע אותו כמו שהיה יכול להרויח באותן המעות עד אותו הזמן. והיה דן מורי רבינו אבי עזרי זצ"ל לחייב את ר' חזקיה מההיא דתנן פ"ק דמכות מעידין אנו את איש פלוני שהוא חייב לחבירו אלף זוז על מנת ליתן מיכן עד שלשים יום והוא אומר מיכן ועד עשר שנים, אומדין כמה אדם רוצה ליתן ויהיו אלף זוז בידו בין לינתן מיכן עד שלשים יום ובין לינתן מיכן עד עשר שנים. ועתה, אם שייך ריבית בשכירות אמאי משלמי עד י' כמו שרוצה ליתן. דעל כרחיק לא מיתוקמא ההיא אלא בשכירות, דאי מלוה ומכר לא יהיב ליה כלום משום ריבית. ועשה ביניהם פשרה. רבינו יואל הלוי זצ"ל. ונראה בעיני שר' חזקיה לא היה חייב ליתן לו כלום עבור מה שעיקב לו השכירות משום דהוה ריבית, כדמוכח הכא דדוקא משום דאינה משתלמת אלא לבסוף, הא לאו הכי הוה אסיר משום אגר נטר.

וההיא דמכות נראה בעיני לאוקמה בהלואה במעות של יתומים, אי נמי במעות של צדקה, שמותר להלוותן בריבית קצוצה כדפרי' בהלכות צדקה. כך נראה בעיני אני המחבר יצחק בר משה נב"ה. והרב ר' אברהם זצ"ל אחיו של הרב ר' אליעזר זצ"ל הביא שיש ריבית בשכירות, מההיא דלקמן דא"ל רבא להנהו דמנטרי באגי שומרי הקמות עד הקציר הפיכו בי דרי סייעו את בני הבקעה בדישת תבואה בגורן בהולכה ובהובאה סיועא פורתא, לפי שבשביל שאתם ממתניס שכרכם עד גמר מירוח הגורן הם נותנים לכם במתנה יותר על שכרכם, לפיכך סייעו אותם כדי שתהא פעולתכם מושכה עד כלות הגורן כי היכי דלא תתשלם שכירות דידכו עד ההיא שעתא, דשכירות אינה משתלמת אלא לבסוף ואין כאן המתנה, ואם יוסיפו לכם אין זה המתנת שכרכם אלא קאחולי מחלי גבייכו.

בנו של ר"י או"ז, מהר"ח או"ז, פטר מלשם, משום ריבית (הובאו דבריו בהגהות אשרי פרק איזהו נשך). לעומתו רבנו ירוחם (נתיב כט חלק ג) פסק שחייב לשלם. הב"י בסוף סי' קס דחה מהלכה את הסברה שאין ריבית בשכר שכיר, ותמה על רבנו ירוחם. והב"ח בס' קסא נשאר בספק, ופסק "היכא דקיימי זוזי לוקמו". בפשוט נראה שר' אליעזר מטול חידוש שאין איסור ריבית בשכר שכיר, והביא ראיה לדבריו מהמשנה במכות, ועל פי זה חייב לשלם. אך כמה אחרונים הקשו קושיות על דינו של ר' אליעזר מטול ועל ראייתו, ולכן החליטו שגם בשכר שכיר קיים דין ריבית. גם מסבירא אין מקום לחלק בין ריבית בשכר לריבית אחרת שלא בדרך הלוואה.

הקושיות שהקשו על דינו של ר"א מטול הן משלושה מקומות:
 א. אחיו של ר"א מטול הקשה לו מדברי רבא דאמר להו להנהו דמנטרי באגי וכו'.
 ב. בעל גידולי תרומה הקשה ממשנת 'נכש עמי ואעדור עמד'.
 ג. ועוד הקשה ממשנת מרבים על השכר, שההיתר הוא רק מפני ששכירות אינה משתלמת אלא בסופה.

על קושיות אלו תירץ הב"ח תירוץ דחוק, ורבים דחו את תירוץ¹. אבל בעיקר קיימות כמה תמיהות גדולות על הראיה שהביא ר"א מטול:
 א. המשנה למלך הל' מלוה ולוה פ"ז הי"א הקשה, שאפשר לחשב את הנזק גם בדרך של היתר, בלי להזדקק לרעיון של שכירות, באופן של מקרה הפוך: אדם הנושה בחברו אלף זוז לקבלם מכאן ועד עשר שנים, כמה הוא מוכן להפחית מהחוב כדי לקבלו כבר מעכשיו. וזהו היתר גמור, שהרי מוכר אדם שטרותיו בפחות, ואפילו ללוה עצמו!
 ב. הבית יוסף הקשה, שאפשר לחשב את שווי המתנת המעות של אלף הזוז הללו לפי

1 ועוד אחרונים תירצו באופנים שונים, ראה בספר המפתח ברמב"ם מהד' פרנקל משפטים עמ' תמא.

ריבית שאפשר לקבל מגוי בהיתר גמור, ואפילו לפי ריבית שאפשר לקבל מישראל באיסור! ולכאורה דברי הב"י פשוטים ונכונים, והם מבטלים לגמרי את ראיית ר"א מטול. כי במשנה במכות המעניין אותנו הוא כמה באו העדים להפסיד ללווה, וברור שהעדות הזאת עשתה היזק ללווה, שהרי הלווה יכול היה לעשות בכסף עסקים שונים של קניה ומכירה בהיתר ולהרוויח. אנחנו רק צריכים להעריך כמה המתנת המעות הזאת שווה, ולזה צריך רק לדעת כמה אנשים מוכנים לשלם עבורה, ואין לנו שום נפקא מינה אם מותר לשלם או לא!

ג. ועוד יש להקשות, שאם נקבל את הנחתו של ר"א מטול שצריך להעמיד את המשנה באופן שהניזק בעדות יכול היה לקבל ריבית בהיתר – אי אפשר כלל להעמיד את המשנה בשכירות! בשלמא אילו המשנה היתה מדברת בשכיר שחייבים לו שכר בעוד שלושים יום, והעדים אומרים שרק בעוד עשר שנים – יכול השכיר לומר לעדים, אלמלא עדותכם יכולתי לומר לשוכר אל תשלם לי עכשיו אלא רק בעוד עשר שנים, ותשלם לי גם עבור המתנת מעות, וזה מותר לפי ר"א מטול, כי אין ריבית בשכירות, ואת זה זממו להפסיד לו ואת זה ישלמו; אבל המקרה שבמשנה הוא הפוך: העדים מעידים נגד השוכר, וא"כ השאלה היא כמה יכול היה בעל הבית להוריד משכר השכיר תמורת הסכמתו לשלם לו עכשיו במקום בעוד עשר שנים. אבל כאן אין אנו עוסקים בשאלת ריבית על שכירות, אלא בריבית על הלוואה שהלווה השוכר לשכיר!

ד. והתמיהה הקשה מכולן, ופלא שלא העירו עליה האחרונים: איך יתכן להוכיח מהמשנה שאין ריבית בשכירות, מפני שעל כרחנו המשנה מדברת בשכירות, מפני שאם לא כן אי אפשר להבינה – הרי זו "מערכה על הדרוש" [הוכחה הבנויה על הדבר שאותו אנו רוצים להוכיח!]. הרי כמו כן יכול אדם לומר שאין ריבית בהקפת החנות, והראיה מהמשנה במכות, שהרי על כרחך את המשנה צריך להעמיד בהקפת החנות, שאם לא כן לא ישלמו העדים הזוממים ולא כלום בגלל ריבית! ויאמר אחר, שאין ריבית במוצר פלוני, והראיה מהמשנה במכות, שהרי על כרחנו צריך להעמיד את המשנה בהלוואה של אותו מוצר, שאם לא כן יש איסור ריבית, ולא יתנו לו העדים הזוממים ולא כלום! ובקיצור: בדרך כלל כשאנו מעמידים משנה באוקימתא, אנחנו יודעים שדין המשנה נכון באוקימתא זו. לא כך אצלנו, ר"א מטול רוצה להעמיד את המשנה באוקימתא שעדיין אינו יודע את הדין בה, ואחרי שהעמיד באוקימתא הזאת הוא מוכיח מהמשנה מה הדין באוקימתא הזאת. היתכן? ובנוסף לכך גם אין לנו שום סברא מדוע באמת לא תנהג ריבית בשכר שכיר?

ה. אם אנו דנים באיסור ריבית, איך פישר הראב"ה בין בעל הבית והמלמד? וכי חצי ריבית אינה ריבית?!

ו. ועוד יש להקשות על דברי ר"א מטול אלו קושיא שכבר הזכירה המל"מ שם: נניח שר"א מטול צודק, ובשכר שכיר מותר לקחת ריבית; האם הלכה זו מספיקה כדי

להכריע שבעל הבית גם **חייב לשלם** את הריבית הזו? פלא עצום הוא, שר"א מטול אינו טורח כלל להוכיח שאפשר **לחייב** את תשלום הריבית במקרה זה! סוף דבר, נראה שיותר מאשר יש כאן קושיא, יש כאן חידה.

★ ★ ★

ולולי דמסתפינא הייתי אומר, מפני חומרון העצום של הקושיות, פירוש אחר בכל הענין, פירוש שיפרש היטב את הפסק של ר"א מטול (או הראב"ה) ואת ראייתו מהמשנה, ויציל אותו מכל התמיהות.

המעשה שלפנינו מופיע כאמור גם באו"ז. שם הלשון היא: 'והיה דן אותו רבינו אבי העזרי זצ"ל **לחייב** את ר' חזקיה, מההיא דתנן פרק קמא דמכות מעידין אנו' וכו'. מוכח שהראב"ה הביא את המשנה במכות לא לענין ההיתר לשלם, אלא לענין **החייב** לשלם! גם בנוסח שבתשובות מיימוניות אפשר לפרש כך, שמה שכתב 'חייב ליתן לו הרוח ואין בו רבית דתנן' וכו' הוא הוכחה על החובה ליתן, ולא על כך שאין בו ריבית. על פי זה נראה לומר שלא עלה כלל על דעתו של הראב"ה לומר שאין איסור ריבית בשכר שכר, ואכן אין סברא לומר שאין ריבית בזה, וגם אי אפשר להוכיח מהמשנה שאין ריבית בשכירות, וכן"ל. הראב"ה לא דן כלל באיסור ריבית, כי פשוט היה לו שאין כאן ריבית, כי אין דין ריבית אלא בכסף שאדם מלוה מדעתו, אבל כאן שהשוכר עיכב את שכר המלמד בעל כורחו אין לדון את המלמד כמלוה אלא כנגזל, ותשלום על העיכוב הוא השבת הגזילה, ולא ריבית! וכ"כ הרשב"א שאין ריבית בגזל, וז"ל בשו"ת ח"א סי' תתקלח:

...ואם שלח בהן יד והוציאם, הרי זה נעשה גזלן עליהם, ומשלם כשעת הגזילה, ואם הותירו הותירו לגזלן ואם פחתו פחתו לו. ואם הרויח בהן לדעת להרויח לבעל המעות ולא לגזלן, אם הרויח לבעל המעות ואם הפסיד הפסיד לעצמו... אם אמר בפני עדים, הוה ליה גזלן כמו שאמרנו. ואם הרויח הרויח לעצמו וחזר הממון להיות למלוה, ומ"מ נראה, שאם רצה ליתן מה שהרויח כלו או מקצתו, אין כאן משום ריבית, דאין כאן אגר נטר לי...

אבל הראב"ה הוצרך להוכיח שהשוכר גם חייב לשלם, כי היה מקום לפקפק ולומר שמניעת רווח כזו אינה נחשבת לממון, ואין לחייב לשלם עבודה. ולזה הוכיח יפה מהמשנה במכות, שם אנו דנים את המתנת המעות כ'שוה כסף', שהרי מחשבים כמה אדם רוצה ליתן וכו', והעדים הזוממים חייבים לשלם את זה. אין ספק שהאו"ז עצמו לא הבין כדרכנו; האו"ז סבר שהראב"ה רצה ללמוד מהמשנה במכות שאין ריבית בשכירות, ולכן כל הקושיות שהקשינו קודם על הראב"ה קמות וניצבות על האו"ז, וצ"ע. אולם בינתיים הצדקנו את הצדיק דמעיקרא, הראב"ה.

2 וע"ע בס' ברית יהודה על הל' ריבית לר' יעקב בלוי (מהד"ב ים תשל"ט) פ"ב הע' לד, לח ו-מ.